

Шкільна освіта на Ровенщині в перші повоєнні роки

Досліджується процес становлення радянської системи шкільної освіти в Ровенській області у перші повоєнні роки, аналізуються форми і методи відбудови матеріально-технічної, навчальної бази шкіл, розглядаються основні заходи щодо забезпечення загальноосвітніх закладів краю вчительськими кадрами.

Ключові слова: радянізація, шкільна освіта, закон про всеобуч, кадрова політика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Освіта, виконуючи важливі соціальні завдання та впливаючи на технічний і технологічний потенціал країни, займає значне місце в розвитку економіки та культури. Нові виклики, що постали перед школою нині, вимагають радикальних заходів, тому успішне реформування українського шкільництва неможливе без ретельного дослідження власного історичного досвіду та його об'єктивного аналізу. В цьому контексті вважаємо за необхідне розглянути особливості відбудовчого освітнього процесу на Ровенщині в перші повоєнні роки та доповнити відомі факти специфікою місцевої повсякденності.

Радянська влада завжди розглядала школу як важливий засіб поширення ідеологічного впливу на підростаюче покоління. Тому не дивно, що розпочинаючи радянізацію західноукраїнських земель, велика увага приділялася саме відновленню роботи шкіл.

Метою статті є дослідження й узагальнення процесів і змін, що відбулися в перші роки радянізації у сфері шкільної освіти на прикладі Ровенської області.

Аналіз останніх публікацій із цієї проблеми. Історіографічний пласт із порушеної тематики досить об'ємний. Проблемі реорганізації освіти в західних областях УРСР присвячено публікації радянських істориків К. Присяжнюка [1], О. Філіпова [2], М. Гришенка [3], витримані в марксистсько-ленінському дусі й відзначаються заполітизованістю. Досліджували різні аспекти радянізації історики сучасної України С. Сворак [4], С. Сірополко [5], Б. Ярош [6]. Проте жодна з праць вищевказаних авторів не розглядала окремо питання становлення шкільної освіти на Ровенщині.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Протягом лютого-березня 1944 р. Ровенську область було звільнено від німецьких військ. Прихід радянської влади супроводжувався змінами в суспільно-політичній та економічній царині, а також у системі шкільної освіти. Це була друга спроба реорганізації шкільної освіти на радянський лад. Уперше подібні заходи в краї розпочались восени 1939 р., коли відбулась радянська анексія Ровенщини та інших західноукраїнських земель.

У шкільній сфері області наприкінці 1930-х рр. існувало чимало проблем. Політика Другої Речі посполитої спричинила до того, що в 1937/38 навчальному році у Волинському воєводстві, у складі якого перебували ці землі, відвідували школу тільки 71,6 % дітей, велика частина населення не вміла читати і писати. За даними перепису, частка неписьменних у віці від 10 років і більше в регіоні становила 47,8 % [7, с. 90].

У листопаді 1939 р. Наркомат освіти УРСР затвердив інструкцію «Про порядок реорганізації шкіл в західних областях Української РСР», яка передбачала на землях, що раніше входили до складу Польщі, створення початкових чотирирічних шкіл – на базі народних шкіл I ступеня, неповних середніх семирічних – на базі народних шкіл II і III ступенів та середніх шкіл, термін навчання в яких 10 років, – на базі гімназій і ліцеїв.

Запроваджувалось безоплатне навчання рідною мовою, ліквідовано викладання релігійних дисциплін. Також інструкція передбачала, що всі діти 8–10 років, що не охоплені навчанням, мають бути обов'язково прийняті до школи [8, с. 299–303]. Навчання хлопців і дівчат стало спільним, організовувалися спеціальні школи і класи для неписьменних і малописьменних [9, с. 808].

Вже в квітні 1940 р. про результати реорганізації шкільництва в області відзвітували органи обласної влади. Зокрема, секретар Ровенського обкому КП(б)У доповів, що в регіоні нині працює 1105 шкіл, з них 830 початкових, 262 неповно-середніх, 13 середніх. Безоплатним навчанням охоплено 152 680 дітей краю. Відзначалося збільшення кількості початкових шкіл на 64, а семирічних – на 28. Політика українізації сприяла збільшенню кількості україномовних шкіл: якщо в 1930-ті рр. їх тут було тільки три, то тепер – 797 [10, с. 61–63]. Очевидно, що такі масштабні перетворення потребували великих капіталовкладень, тому на потреби народної освіти Ровенської області в 1940 р. було виділено 70 млн крб [11].

Отже, кількісні показники на ниві шкільництва за нетривалий період радянської влади в краї досить успішні. Проте в області не відвідували школу 18 тис. дітей, забезпечення підручниками складало тільки 5 % потреби, шкільні бібліотеки не були забезпечені книжками, а значна кількість початкових шкіл не відповідали вимогам навчального процесу.

Швидке збільшення кількості навчальних закладів спричинило нестачу вчительських кадрів. Зокрема, на початку нового 1940/41 навчального року в області не вистачало 1330 учителів. Частина освітян мала вкрай низьку кваліфікацію, що особливо гостро відчувалось у викладанні української, російської мов, історії та конституції [10, с. 45–47].

Чималою проблемою була велика кількість неграмотного населення в краї. За даними на 1 січня 1940 р., в області нараховувалось 141 236 неписьменних і 87 827 малописьменних. Тому для них організували 540 т. зв. шкіл по ліквідації неписьменності та 390 – по ліквідації малописьменності [10, с. 61–63].

Бурхливі перетворення в шкільній справі з початку 1940 р. було знівельовано встановленням нацистського окупаційного режиму в червні 1941 р. В питаннях освіти німці керувалися прагненням перетворити українців на робочу силу Третього рейху, тому основні елементи нової освітньої політики мали забезпечувати мінімальний рівень знань [12, с. 12], хоча на початковому етапі нацисти дозволили українцям організацію шкіл, подаючи це як відродження української освіти.

Навчання проходило за зміненими програмами: вводився Закон Божий, краєзнавство, історія України, українська мова і література, німецька мова. Відновили роботу школи нацменшин, що були закриті в 1930-ті рр. Зокрема, в Рівному працювала школа, де навчались чеські діти.

Відновили діяльність закриті радянською владою гімназії: у Рівному їх з'явилося дві – імені Шевченка, де одержували освіту 447 учнів, та математично-природнича, в якій навчалось 400 дітей. Замість середніх шкіл окупаційна влада створила фахові навчальні заклади з дво- і трирічним терміном навчання, які готували спеціалістів робітничих професій. У Рівному працювало п'ять таких шкіл, де навчалось понад 1000 учнів. Проте, в результаті перевірок через недостатню матеріально-технічну базу всі вони в 1942 р. були закриті.

Проте показова українізація приховувала справжній стан в освітній сфері: за даними звітів чиновників окупаційної влади, реальна наповнюваність класів складала два-три учні. В жовтні 1942 р. рейхскомісар Кох заборонив навчання дітей, яким виповнилось 15 років [13, с. 144–149].

Початок 1944 р. ознаменувався поверненням радянської влади і початком другої хвилі радянізації західних областей. В її ході сталінське керівництво прагнуло якнайшвидше реалізувати апробовану в попередні роки стратегію «індустріалізація – колективізація – культурна революція». У цьому контексті структура середніх навчальних закладів уніфіковувалася за загальноприйнятими в СРСР стандартами. Зокрема, відновлено трирівневу систему загальноосвітніх навчальних закладів – початкові, неповно-середні та середні школи.

Головним завданням школи мала стати реалізація закону про загальне обов'язкове навчання, для здійснення якого в Ровенській області передбачалось провести облік дітей і підлітків віком від 7 до 15 років та охопити їх навчанням. Окремо мав бути проведений облік дітей сліпих, глухонімих, розумово відсталих, щоб охопити їх навчанням через відповідні школи [14, с. 118].

На початок 1944/45 навчального року, незважаючи на важкі умови воєнного часу, відновила роботу більшість шкіл області. Зокрема, наприкінці грудня 1944 р. на Ровенщині розпочали роботу 717 шкіл, в яких навчались 98 723 дітей [15, с. 114].

Становлення шкільної справи в краї ускладнювалося рядом факторів. Найпершими з них були значні руйнування в ході Другої світової війни, що призвели до знищення матеріально-технічної бази шкіл та втрати кадрового потенціалу. Шкільні приміщення використовувались не за призначенням. З

Історичні студії

іншого боку, населення ряду районів Ровенської області було залякане воєнними діями, байдуже до навчання дітей, вважаючи цю справу другорядною, тому ставилось до організації шкільної мережі досить пасивно [16, арк. 4].

Відбудова і ремонт шкіл потребували ресурсів: улітку 1944 р. на відбудову пошкоджених шкільних приміщень з обласного бюджету асигновано 350 тис. крб. на ремонт міських шкіл і 300 тис. крб – на відновлення шкіл сільських районів. До проведення цих робіт активно залучалось місцеве населення, яке проводило поточний ремонт власними силами і коштами [17, арк. 133]. Наступного року бюджетні видатки на капітальне будівництво і відбудову шкіл були значно збільшені – 1 млн 425 тис. крб. Проте ці кошти через неефективне керівництво, проблеми з будівельними матеріалами і робочою силою не були освоєні повністю. В грудні 1945 р. у звітах про виконання плану капітальних робіт вказувалося, що фактично використано лише 699 тис. крб., що становило 41,5 % асигнованої суми [18, арк. 34].

1945/46 навчальний рік став першим мирним роком, що дало змогу обласній владі сконцентрувати зусилля на виконанні закону про загальнообов'язкове навчання. План шкільної мережі передбачав відкриття того року 908 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких мали розпочати навчання 118 179 дітей. Протягом навчального року очевидно була динаміка збільшення кількості шкіл, адже на 1 вересня 1945 р. відкрили двері 678 шкіл області, до лютого 1946 р. їх кількість зросла до 733, а на кінець навчального року в області вже працювало 879 шкіл, у яких навчалось 89 333 учні. Таким чином шкільна мережа протягом навчального року збільшилась на 201 школу.

Попри позивні зміни, план шкільної мережі виконаний не був, оскільки не відкрито 29 шкіл. В області залишилися неохоплені навчанням 28 846 дітей, з них 26 180 – діти, що мали відвідувати початкову школу [19, арк. 125].

Третина шкіл краю розміщувалась у 1544 пристосованих шкільних приміщеннях, що часто не відповідали санітарно-гігієнічним вимогам. Вісім шкільних приміщень, в яких нараховувалось 92 класних кімнати, були зайняті іншими установами. Лише 616 загальноосвітніх закладів області здійснювали навчання учнів у спеціалізованих шкільних приміщеннях. 717 шкіл працювало у дві зміни. Часто в одному шкільному будинку розміщувались одразу дві, а іноді й три школи [20, арк. 131].

Труднощі у виконанні плану шкільної мережі спричинені не лише руйнуванням приміщень, а й об'єктивними причинами: у ряді сіл Висоцького, Рокитнівського, Березнівського районів на об'єднаних засіданнях РК КП(б)У винесено рішення не відкривати школи в цих населених пунктах через масове переселення мешканців [21, арк. 125].

Складним залишалось становище із навчально-методичним забезпеченням шкіл. У 1945/46 навчальному році в область завезено 165 788 підручників, що значно менше від потреби. Тому в усіх районах закупувались підручники в учнів, що перейшли в наступний клас. Найкраще (60–70 % потреби) були забезпечені підручниками місцеві школи. Проте в деяких районах області, зокрема у Висоцькому, Клеванському, Острозькому, ситуація була критичною – 30–40 % необхідної кількості. Найбільше підручників не вистачало з предметів, які лише вводилися в курс навчання учнів: українська мова, російська мова і література, історія СРСР. Наприклад, у Степанському районі був лише один підручник з історії СРСР – у райвно. У Висоцькому, Гошанському, Млинівському, Сарненському районах один підручник розподілявся на три-чотири школи.

Наочного приладдя в школах майже не було, тому поширилося їх саморобне виготовлення вчителями та учнями. У віддалених районах області (Зарічненський, Дубровицький, Володимирецький) не вистачало навіть крейди, а через проблеми з доставкою зошитів учні в школах Висоцького району змушені були писати на газетах [22, арк. 133].

Такий стан позначався на якості навчального процесу: на кінець 1945/46 навчального року школи області відвідували 89 333 учнів, з яких переведено до наступного класу або випущено 58 285, 20 702 не пройшли атестацію, на повторний курс залишилося 26 927, з них 26 088 – учні початкової школи [23, с. 11].

Найбільш гострою проблемою повоєнного часу для шкільництва залишалась нестача педкадрів. Станом на 1 січня 1945 р. вчительський корпус області нараховував 2069 осіб, а в 1940/41 навчальному році працювало 4726 [10, с. 255–256].

Серед причин, що призвели до різкого зменшення кількості вчителів у Ровенській області був вимушений виїзд (зокрема, 213 освітян виїхало до Польщі), чимало їх загинуло під час збройних протистоянь. Працівники освіти, особливо вчителі, перебували під постійним наглядом підпільників ОУН-УПА; з іншого боку, з недовірою до місцевого вчительства ставилися й органи радянської влади. Впродовж 1944/45 навчального року органами держбезпеки у Межирицькому районі області за співпрацю з підпіллям заарештовано 17 учителів. Це зумовило часті випадки виїзду педагогів з місця роботи без згоди органів освіти. З Ровенської області протягом цього навчального року самовільно виїхало 192 вчителі [24, с. 220, 228].

Ситуація із забезпеченням шкіл області педкадрами не виправилась і наступного року.

Таблиця 1

**Кількісний склад учителів Ровенської області
наприкінці 1945/46 навчального року**

Класи	Необхідно за штатом	Працювало	Не вистачало
1–4	2762	1929	833
5–7	618	512	106
8–10	119	121	–
Всього	3499	2562	939

Джерело: Держархів Рівненської обл., ф. Р-2, оп. 4, спр. 92, арк. 137.

Нестача вчителів спричиняла неможливість викладання окремих предметів, передбачених навчальним планом і призводила до зменшення кількості шкіл.

Фаховий рівень вчительського складу області був незадовільним. До прикладу, серед 2562 учителів, що працювали в 1946 р. в регіоні, лише 321 мав вищу педагогічну освіту, 1354 – середню педагогічну, 612 – незакінчену середню. Більшість мали стаж роботи до трьох років [25, арк. 137].

Радянська влада всіляко намагалась вирішувати кадрову проблему. Зокрема, для забезпечення шкіл Ровенської області вчителями було відкрито річні курси підготовки вчителів 1–4 класів в Острозькій педагогічній школі на 250 слухачів – учнів, що закінчили 7 класів, і частково учнів з 8 класами [26, арк. 57]. Учителів, що не мали вищої освіти, залучали до її отримання. З цією метою в грудні 1944 р. відкрито заочні відділи у Ровенському учительському інституті, де могли навчатись 300 осіб, та Острозькій педшколі з контингентом 500 осіб [27, арк. 61]. Для вирішення проблеми нестачі кадрів і реалізації постанови РНК УРСР учителів, що працювали не за фахом, відкликали і направляли на роботу в школи, де їх кваліфікація була потрібна [15, арк. 114].

Вагомим джерелом поповнення кадрового потенціалу в другій половині 1940-х рр. стали працівники освіти, що направлялися зі східних областей республіки. У 1945 рр. до Ровенщини з інших областей УРСР планувалося направити 900 учителів, хоча приступило до роботи близько 500. Наступного року приїхало 579 освітян [28, арк. 136]. Переміщення педагогічних кадрів зустрічало серйозні труднощі, оскільки вони не знали реальних умов західних областей, а іноді й української мови. Крім своїх безпосередніх обов'язків, відряджені освітяни мали забезпечувати вирішення ідеологічних завдань – радянзації краю.

Відновлення матеріальної бази шкіл супроводжувалося встановленням радянської концепції освіти. З метою надання систематичної допомоги західним областям в організації та зміцненні роботи шкіл до Ровенського обласного відділу народної освіти було прикріплено Житомирський обласний відділ. Практичні заходи такої співпраці передбачали: відрядження до західних областей на тимчасову чи постійну роботу бригад із досвідчених працівників інститутів удосконалення кваліфікації вчителів, кращих директорів та вчителів шкіл для організації і налагодження навчально-виховної роботи; передачу методичних розробок, інструктивних листів; проведення в районах учительських нарад, курсів тощо [29, арк. 2].

У результаті на кінець 1944 рр. відрядженими зі східних областей були зайняті всі керівні посади в органах народної освіти регіону, причому всі завідувачі обласними відділами народної освіти були членами ВКП(б) [24, с. 218].

Чільне місце відводилося ідеологізації навчального процесу шляхом запровадження організацій патріотичного зразка, що мали охоплювати школярів усіх вікових категорій під лозунгом виховання в них радянського патріотизму, любові до партії Леніна – Сталіна. Вже наприкінці 1946 рр. в школах області діяло 1150 комсомольських, 14 500 піонерських, 1103 організацій жовтенят [30, арк. 11].

«Культурна революція» в західноукраїнському регіоні супроводжувалась русифікацією. Українська мова не заборонялась, проте велася боротьба з «українським буржуазним націоналізмом», а інтернаціональне виховання вимагало від українців спілкування російською мовою. Тому з другого півріччя 1945/46 навчального року для всіх учнів, починаючи з 2 класу, запроваджено вивчення російської мови в школах з українською мовою навчання та української мови в усіх школах з російською мовою [31, арк. 10].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, у перші роки повоєнної радянзації в Ровенській області запроваджено уніфіковану радянську освітню систему, що передбачала створення державних початкових, неповних середніх та середніх шкіл. Її становлення відбувалося в складних умовах, пов'язаних із наслідками Другої світової війни. Досить швидко відновили роботу більшість шкіл області, проте нестача вчительських кадрів призвела до зменшення шкільної мережі в краї. Існували труднощі з виконанням закону про всеобуч, адже не всі діти шкільного віку були охоплені навчанням. Разом з тим, ідеологічні засади в системі освіти призвели до змін у предметно-змістовій частині шкільного навчання та запровадженні русифікації.

Джерела та література

1. Присяжнюк К. Ф. Новий етап в розвитку радянської школи на Україні / К. Ф. Присяжнюк. – К. : Рад. шк., 1966. – 121 с.
2. Філіпов О. М. Розвиток радянської школи УРСР в період першої післявоєнної п'ятирічки / О. М. Філіпов. – К. : Рад. шк., 1957. – 151 с.
3. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М. С. Гриценко.; за ред. С. А. Литвинова – К. : Рад. шк., 1966. – 260 с.
4. Сворак С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.) / С. Д. Сворак. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 239 с.
5. Сірополько С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополько. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
6. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях в 30–50-ті роки ХХ століття: історико-політологічний аспект / Б. О. Ярош. – Луцьк : Надстир'я, 1995. – 175 с.
7. Павлович О. В. Перебудова шкільної освіти в західних областях України: 1939–1940 рр. / О. В. Павлович // Наук. вісн. Волин. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2010. – № 1. – Розділ 1. Історія України. – С. 89–94.
8. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : [навч. посібн.] / Л. А. Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – 335 с.
9. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 рр. : зб. документів: у 2 т. – К. : Держполітвидав УРСР, 1959. – Т. 1: 1917 – червень 1941. – 884 с.
10. Радянська Ровенщина. 1939 – 1959 : документи й матеріали. – Львів : Книж.-журн. вид-во. – 1962. – 430 с.
11. Червона зірка. – 1940. – 2 лют.
12. Стефанік Г. В. Шкільництво в західній Україні під час німецької окупації (1941–1945): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «історія України» / Г. В. Стефанік. – Івано-Франківськ, 2004. – 27 с.
13. Олійник Ю. В. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь – Поділля» (1941–1944 рр.) / Ю. В. Олійник, О. М. Завальнюк. – Хмельницький : Поліграфіст-2, 2012. – 320 с.
14. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. Р-204, оп. 4, спр. 2, арк. 118.
15. Там само, спр. 4, арк. 114.
16. Там само, спр. 73, арк. 4.
17. Там само, спр. 2, арк. 133.
18. Там само, ф. Р-454, оп. 5, спр. 8, арк. 34.
19. Там само, ф. Р-2, оп. 4, спр. 92, арк. 125.
20. Там само, спр. 92, арк. 131.
21. Там само, спр. 92, арк. 126.
22. Там само, спр. 92, арк. 132.
23. Там само, спр. 92, арк. 11.

24. Сворак С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х – першій половині 60-х років : дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.01 – «історія України» // Степан Дмитрович Сворак. – К., 1999.
25. Держархів Рівненської обл., ф. Р-2, оп. 4, спр. 92, арк. 137.
26. Там само, ф. Р-204, оп. 4, спр. 4, арк. 57.
27. Там само, спр. , арк. 61.
28. Там само, спр. 92, арк. 136.
29. Там само, ф. Р-2, оп. 4, опр. 15, арк. 2.
30. Там само, спр. 92, арк. 12.
31. Там само, спр. 95, арк. 10.

Машенко Н. Школьное образование на Ровенщине в первые послевоенные годы. Рассматривается процесс становления советской системы школьного образования Ровенской области в первые послевоенные годы. Проанализированы формы и методы восстановления материально-технической и учебной базы школ, исследованы изменения в структуре народного образования региона. Рассмотрена проблема обеспечения общеобразовательных школ учительскими кадрами. Несмотря на то, что организация школ проходила с многочисленными трудностями, в первые послевоенные годы была внедрена унифицированная советская образовательная система. За короткий период восстановили работу большинство школ области. Нерешенными оставались вопросы учебной базы школ, остро стояла проблема нехватки учителей. Основой исследования стала содержательная база Государственного архива Ровенской области, а также работы советских и современных украинских историков.

Ключевые слова: советизация, школьное образование, закон о всеобщем образовании, кадровая политика.

Mashchenko N. School Education in Rovno Region During First Years of Postwar Rebuilding. In article considered the process of incipience soviet system of school education in Rivne region during first years of postwar rebuilding. We analyzed forms and methods of reconstruction material and training base's in the schools, investigated changes in structure of education edge of the region, highlights the problem of supplying schools by qualified teachers. Despite the difficulties, in first years was established soviet unified education system. In short period were restored the work of most schools in region. However, they didn't resolved the question of supplying education base and the problem of a teacher. Basis of the article was a State archive of Rivne region, and also works of soviet and modern historians.

Key words: sovietization, school education, law on compulsory general education, HR policy.

УДК 94(477.8)«1941/1944»

Анна Мухаровська –
лаборант кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Рівненського інституту Київського університету
права НАН України

Діяльність радянських партизанських загонів на Волині у роки Другої світової війни

Досліджується радянський партизанський рух у Волинській та Ровенській областях. Характеризуються особливості його становлення, персонального складу, мети та завдань, що були поставлені перед ним урядом СРСР, форми, методи та результати його діяльності, а також відносини з іншими військово-політичними силами та етнічними спільнотами краю в контексті боротьби українців за свою незалежність у роки Другої світової війни.

Ключові слова: радянський партизанський рух, більшовицькі партизани, партизанські загоны, УПА, ОУН, Армія крайова, пляцувки, каральні акції, людські втрати, матеріальні збитки.

© Мухаровська А., 2014